TARIX VA SAN’ATSHUNOSLIK SOHALARI HAMKORLIGIDA TARIXIY VA MADANIY YODGORLIKLARNI O‘RGANISH ISTIQBOLLARI

Obidov Bekzod Zokirjon o‘g‘li
Guliston davlat pedagogika instituti,
Tasviriy san’at yo‘nalishi magistranti
e-mail: obidovbekzod30@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisda O‘zbekistondagi tarixiy va madaniy yodgorliklarni tadqiq etishda tarix va san’atshunoslik fanlarining o‘zaro hamkorligi yoritilgan. Yodgorliklarni kompleks o‘rganish, san’atshunoslik tahlili, raqamli texnologiyalar va fanlararo yondashuvning ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: tarixiy yodgorlik, madaniy meros, san’atshunoslik, arxeologiya, me’morchilik, bezak, raqamlashtirish, 3D modellashtirish, manbashunoslik, koshinkorlik, rangtasvir, amaliy san’at.

Bugungi kunda O‘zbekistonda tarixiy va madaniy merosni o‘rganish, asrab-avaylash hamda kelajak avlodga yetkazish muhim ilmiy va ijtimoiy vazifalardan biri hisoblanadi. Mamlakatimiz hududida joylashgan qadimiy shaharlar, me’moriy majmualar, arxeologik yodgorliklar, maqbaralar, masjid va madrasalar, saroylar, qal’alar, hunarmandchilik hamda amaliy san’at namunalari xalqimizning ko‘p asrlik tarixiy va madaniy taraqqiyotini o‘zida mujassam etgan. Ushbu yodgorliklarni chuqur

va har tomonlama tadqiq etish nafaqat tarixiy voqealarni tiklash, balki ajdodlarimizning badiiy tafakkuri, estetik qarashlari, me’moriy tajribasi va ma’naviy qadriyatlarini anglash imkonini ham beradi. Tarixiy va madaniy yodgorliklarni o‘rganishda tarix va san’atshunoslik fanlarining o‘zaro hamkorligi alohida ahamiyatga ega. Chunki tarixiy obidani faqat tarixiy voqea yoki me’moriy obyekt sifatida o‘rganish uning mazmunini to‘liq ochib berishga imkon bermaydi. Har qanday tarixiy inshoot o‘zida ma’lum bir davrning siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va ma’naviy hayoti bilan bir qatorda, o‘sha davr san’atining estetik qarashlari, badiiy an’analari va texnologik imkoniyatlarini ham aks ettiradi. Shu sababli tarixchi va san’atshunosning birgalikdagi tadqiqoti yodgorlikning tarixiy, me’moriy va badiiy xususiyatlarini yaxlit holda ochib berishga xizmat qiladi.

Tarix fani yodgorlikning yaratilish davri, bunyod etilish shart-sharoitlari, tarixiy voqealar, buyurtmachilar, me’morlar, hunarmandlar hamda u bilan bog‘liq tarixiy shaxslarni aniqlashga xizmat qiladi. San’atshunoslik esa ushbu yodgorlikning me’moriy yechimi, kompozitsiyasi, bezak tizimi, naqshlari, ranglari, yozuvlari, tasviriy elementlari va badiiy uslubini o‘rganadi. Mazkur ikki yo‘nalishning uyg‘unlashuvi natijasida tarixiy obyekt haqida yanada mukammal va ishonchli ilmiy tasavvur shakllanadi. Tarixiy yodgorliklar – xalqlar hayotidagi muhim tarixiy voqealar, jamiyat va davlat taraqqiyoti hamda tarixiy shaxslar, shuningdek, fan, texnika, madaniyat va xalqlarning maishiy turmushi taraqqiyoti bilan bog‘liq binolar, inshootlar, tarixiy joylar va buyumlar Umumiy xususiyatlariga ko‘ra, tarixiy yodgorliklar arxeologik, me’moriy va mahobatli san’at yodgorliklariga bo‘linadi, shuningdek, tarixiy badiiy qimmatga ega bo‘lgan yozma yodgorliklar ham unga taalluqlidir. Tarixiy yodgorliklarning turlari nihoyatda xilma-xil.

Tarixiy yodgorliklarda uchraydigan yozuvlar, kitobalar, naqshlar, ramziy belgilar va tasviriy kompozitsiyalar ham muhim tarixiy manba sifatida qaralishi mumkin. Ularni tarixiy manbashunoslik va san’atshunoslik metodlari asosida birgalikda tahlil qilish yodgorlikning yaratilish davri, vazifasi va madaniy muhitiga oid yangi ma’lumotlarni aniqlash imkonini beradi. Shu nuqtayi nazardan, san’atshunoslik tarix fanining yordamchi yo‘nalishi emas, balki tarixiy-madaniy merosni kompleks tadqiq etishning muhim tarkibiy qismi sifatida qaralishi lozim. Tarix va san’atshunoslik sohalarining o‘zaro hamkorligida tarixiy-qiyosiy tahlil, manbashunoslik, vizual tahlil, arxeologik tahlil, me’moriy tahlil va san’atshunoslik metodlaridan foydalanish samarali natija beradi. Tarixiy-qiyosiy tahlil yordamida turli davr va hududlarga oid yodgorliklarning o‘xshash hamda farqli jihatlari aniqlanadi. Manbashunoslik orqali arxiv hujjatlari, vaqfnomalar, sayohatnomalar, eski

fotosuratlar va boshqa tarixiy materiallar o‘rganiladi. San’atshunoslik tahlili esa yodgorlikning badiiy qiyofasi, naqshlari, ranglar tizimi va uslubiy xususiyatlarini ochib beradi.

Tarixiy va madaniy yodgorliklarni tadqiq qilish jarayonida bir qator muammolar mavjud. Avvalo, ayrim tadqiqotlarda yodgorlikning tarixiy jihatlari bilan badiiy xususiyatlari alohida-alohida o‘rganilib, ular o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik yetarlicha ochib berilmaydi. Natijada yodgorlikning umumiy madaniy mazmunini to‘liq yoritish imkoniyati cheklanadi. Ayrim yodgorliklarning bezaklari, naqshlari, rangtasvir namunalari va amaliy san’at elementlari ham to‘liq ilmiy kataloglashtirilmagan. Bu esa ularni qiyosiy o‘rganish va ilmiy muomalaga kiritishda muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi.

Yana bir muhim masala — tarixiy manbalar, arxeologik materiallar va san’atshunoslik ma’lumotlarini yagona ilmiy tizimga birlashtirish zaruratidir. Yodgorlik haqida turli soha mutaxassislarida mavjud ma’lumotlarning tarqoq holda saqlanishi kompleks tadqiqotlarni murakkablashtiradi. Shu sababli tarix, san’atshunoslik, arxeologiya, me’morchilik va restavratsiya mutaxassislarining qo‘shma ilmiy loyihalarini ko‘paytirish muhim ahamiyatga ega. Tarixiy yodgorliklarni tadqiq etishda “tarixiy manba – arxeologik dalil – me’moriy tahlil – san’atshunoslik tahlili – raqamlashtirish – kompleks ilmiy xulosa” tizimidan foydalanish mumkin [Ashurov N.B: 2-3].

Naqsh, miniatyura, devoriy rangtasvir, kulolchilik, zardo‘zlik, yog‘och va ganch o‘ymakorligi, koshinkorlik kabi san’at turlari ma’lum bir davrning estetik qarashlari va madaniy an’analarini o‘zida aks ettiradi. Ayniqsa, me’moriy obidalardagi naqsh va bezaklarni o‘rganish orqali o‘sha davr ustalarining badiiy tafakkuri, ramziy qarashlari va bezak yaratish an’analari haqida muhim ma’lumotlarga ega bo‘lish mumkin. Ranglarning tanlanishi ham yodgorlikning badiiy qiyofasini belgilovchi muhim omillardan biridir. Ranglar tizimi ma’lum davrning estetik qarashlari bilan bir qatorda, mahalliy tabiiy xomashyo va texnologik imkoniyatlar bilan ham bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shu sababli tarixiy rangtasvir va bezaklarni o‘rganishda san’atshunoslik bilan bir qatorda materialshunoslik va restavratsiya yo‘nalishlari bilan hamkorlik qilish istiqbolli hisoblanadi. 3D skanerlash va modellashtirish orqali tarixiy yodgorliklarning raqamli nusxalarini yaratish, ularning hozirgi holatini hujjatlashtirish va kelgusidagi restavratsiya jarayonlari uchun ilmiy asos yaratish mumkin. Raqamli fotogrammetriya, elektron kataloglar, raqamli xaritalar va virtual muzeylar tarixiy obyektlarni saqlash hamda ular haqidagi ilmiy ma’lumotlarni keng jamoatchilikka yetkazishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Restavratsiya jarayonida obidaning asl tarixiy qiyofasini saqlab qolish, keyingi davrlarda qo‘shilgan elementlarni aniqlash va badiiy qiymatga ega bezaklarni muhofaza qilish talab etiladi. Buning uchun yodgorlikning tarixiy rivojlanishi, me’moriy tuzilishi va badiiy bezaklari haqida yetarli ilmiy ma’lumotga ega bo‘lish kerak. Tarixchi va san’atshunosning xulosalari restavrator uchun muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Shuningdek, tarixiy va madaniy yodgorliklarni tadqiq etish natijalarini ommalashtirish ham muhim vazifalardan biridir. Ilmiy kataloglar, albomlar, elektron ma’lumotlar bazalari, virtual ko‘rgazmalar va ilmiy-ommabop nashrlar orqali tadqiqot natijalarini keng jamoatchilikka yetkazish mumkin [O‘zganboyeva M. Q: 1-2]. Bu esa tarixiy merosning ilmiy qiymatini oshirish bilan birga, uning ta’lim, madaniy-ma’rifiy faoliyat va turizm sohalaridagi imkoniyatlaridan samarali foydalanishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, O‘zbekistondagi tarixiy va madaniy yodgorliklarni chuqur o‘rganish tarix va san’atshunoslik sohalarining o‘zaro hamkorligini yanada kuchaytirishni talab etadi. Tarixiy manbalarni o‘rganish, arxeologik dalillarni tahlil qilish, me’moriy va san’atshunoslik xususiyatlarini aniqlash hamda zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanish yodgorliklarning tarixiy-madaniy qiymatini kompleks ravishda ochib berish imkonini beradi. Tarix va san’atshunoslikning hamkorligi natijasida tarixiy obyektlar faqat me’moriy inshoot sifatida emas, balki xalqning tarixiy xotirasi, estetik tafakkuri, ma’naviy qadriyatlari va madaniy taraqqiyotini aks ettiruvchi yaxlit meros sifatida o‘rganiladi. Kelgusida tarix, san’atshunoslik, arxeologiya, me’morchilik, restavratsiya va raqamli texnologiyalar yo‘nalishlari mutaxassislarining qo‘shma ilmiy loyihalarini kengaytirish, tarixiy yodgorliklarning elektron kataloglarini yaratish, 3D modellashtirish va raqamli arxivlarni rivojlantirish muhim istiqbolli yo‘nalishlardan hisoblanadi [Abdullayev M: 23-24].

Shunday qilib, tarix va san’atshunoslik fanlarining integratsiyasi O‘zbekistonda tarixiy va madaniy merosni ilmiy jihatdan chuqur o‘rganish, asrash, targ‘ib qilish va kelajak avlodga yetkazishning samarali mexanizmlaridan biri bo‘lib xizmat qiladi. Bu boradagi fanlararo hamkorlikni kuchaytirish tarixiy obidalarning ilmiy qiymatini yanada oshirish, ularning badiiy va madaniy ahamiyatini kengroq yoritish hamda milliy merosimizni xalqaro miqyosda targ‘ib qilish uchun mustahkam zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdullayev M. Tarixiy merosni saqlashda zamonaviy texnologiyalar. T.: “Meros” nashriyoti, 2022 . – B. 23-24.

2. Ashurov N.B. Tarixiy jarayonlarni tadqiq etishda zamonaviy metodologik yondashuvlar. (https://www.interspp.com/)
3. Qodirov R. Arxeologiyada zamonaviy tadqiqot usullari. T.: “Fan” nashriyoti, 2021. – B. 8-10.
4. O‘zganboyeva M. Q. Tarixiy-madaniy yodgorliklarni zamonaviy o‘rganish usullari. (https://www.wosjournals.com/)
5. https://oyina.uz/uz/teahause/2339. Tarixiy yodgorliklar. Tarixiy voqelik nomli maqola.